

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2024.4.43>

КОВАЛЕВСЬКИЙ М.А.

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ**THE STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE CRIMINOLOGICAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITY OF THE PROSECUTOR'S OFFICE IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT**

Актуальність статті полягає в тому, що якісне дослідження кримінологічних засад діяльності органів прокуратури не можливо без послідовного та ґрунтованого звернення до наукового надбання попередників. Ознайомлення з науковими здобутками інших вчених надає можливість побачити наукове забезпечення кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту з метою виявлення основних проблем у цій сфері, які залишилися поза увагою дослідників. Встановлені прогалини дозволять вчасно та якісно відреагувати, що забезпечить покращення кримінологічних повноважень органів прокуратури в умовах конфлікту. Метою статті є з'ясування стану наукової с кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. У статті автором досліджується сучасний стан наукової розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. Встановлено, що з'ясування наукових здобутків інших вчених дасть можливість побачити наукове забезпечення кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту з метою виявлення основних проблем у цій сфері, які залишилися поза увагою дослідників. Автор зазначає, що проблематика кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту є мало дослідженою. Зокрема, до цього часу не проводилась оцінка стану науково розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. Проблематика кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту окремо не досліджувалась та не виступала об'єктом наукових досліджень. Це свідчить про необхідність наукових розробок діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. На науково-теоретичному рівні не виокремлено як окремий вид кримінологічну діяльність органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. Проте безпосередньо кримінологічна діяльність органів прокуратури виступала об'єктом наукових розробок вітчизняних дослідників. Не розробленими є концептуальні кримінологічні засади діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту на різних рівнях запобігання злочинності. Наразі в Україні відсутні комплексні монографічні дослідження кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: засади, кримінологічна діяльність, прокуратура, збройний конфлікт, збройна агресія, запобігання кримінальним правопорушенням.

The relevance of the article lies in the fact that a qualitative study of the criminological foundations of the activities of prosecutor's offices is not possible without a consistent and well-grounded appeal to the scientific heritage of the predecessors. Acquaintance with the scientific achievements of other scientists provides an opportunity to see the scientific support of the criminological foundations of the activities of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict in order to identify the main problems in this area that have been overlooked by researchers. The identified gaps will allow for a timely and

high-quality response, which will ensure the improvement of the criminological powers of the prosecutor's office in conflict situations. The purpose of the article is to clarify the state of the scientific and criminological bases of the activities of prosecutor's offices in the conditions of an armed conflict. In the article, the author examines the current state of scientific development of the criminological foundations of the activities of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict. It has been established that finding out the scientific achievements of other scientists will provide an opportunity to see the scientific support of the criminological foundations of the activities of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict in order to identify the main problems in this area that have remained out of the attention of researchers. The author notes that the problem of the criminological basis of the activities of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict is little researched. In particular, until now there has been no assessment of the scientific development of the criminological foundations of the activities of the prosecutor's office in conditions of armed conflict. The problem of the criminological basis of the activity of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict was not investigated separately and was not the object of scientific research. This testifies to the need for scientific development of the activities of the prosecutor's office in the conditions of an armed conflict. At the scientific and theoretical level, the criminological activity of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict has not been singled out as a separate type. However, directly the criminological activity of the prosecutor's office was the object of scientific developments of domestic researchers. Conceptual criminological principles of activities of prosecutor's offices in conditions of armed conflict at various levels of crime prevention have not been developed. Currently, there are no comprehensive monographic studies of the criminological principles of the activities of the prosecutor's office in the conditions of armed conflict in Ukraine.

Key words: *bases, criminological activity, prosecutor's office, armed conflict, armed aggression, prevention of criminal offenses.*

Актуальність теми. Якісне дослідження криминологічних засад діяльності органів прокуратури не можливо без послідовного та ґрунтованого звернення до наукового надбання попередників. Ознайомлення з науковими здобутками інших вчених надає можливість побачити наукове забезпечення криминологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту з метою виявлення основних проблем у цій сфері, які залишилися поза увагою дослідників. Встановлені прогалини дозволять вчасно та якісно відреагувати, що забезпечить покращення криминологічних повноважень органів прокуратури в умовах конфлікту.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Проблематика злочинності не може знаходитися поза увагою науковців. Проблеми протидії злочинності в цілому та окремих її видів у своїх працях висвітлювали такі вітчизняні вчені: Ю.В. Абакумова, О.М. Бандурка, П.С. Берзін, Ю.В. Баулін, В.С. Батиргарєєва, В.М. Бесчастний, Є.М. Блажівський, В.І. Борисов, А.А. Вознюк, Є.О. Гладкова, Б.М. Головкін, Н.О. Гуророва, В.К. Гришук, Л.М. Давиденко, Ю.Б. Данильченко, С.Ф. Денисов, Т.А. Денисова, О.М. Джу́жа, В.П. Ємельянов, О.О. Житний, А.Ф. Зелінський, М.В. Карчевський, І.В. Козич, Т.В. Корнякова, О.М. Костенко, І.М. Копотун, В.В. Кузнецов, О.М. Литвак, Т.Є. Леоненко, О.М. Литвинов, К.Б. Марисюк, О.А. Мартиненко, І.Б. Медицький, С.А. Мозоль, А.А. Музика, Ю. В. Орлов, Н.А. Орловська, В.І. Павликівський, М.І. Панов, Є.О. Письменський, В.М. Руфанова, А.В. Савченко, О.М. Семенишин, В.В. Сокурєнко, О.О. Степанченко, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.П. Тихий, В.М. Трубников, В.О. Туляков, О.О. Титаренко, А.Є. Фоменко, П.Л. Фріс, С.О. Харитонов, В.Б. Харченко, О.М. Храмцов, П.В. Хряпінський, В.В. Шаблистий, В.І. Шакун, І.С. Яковець, Н.М. Ярмиш, О.Н. Ярмиш, А.М. Ященко та багато інших. Дослідження зазначених вчених заклали науковий фундамент для розуміння сутності процесу протидії та запобігання злочинності. В Україні дослідження криминологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту не проводилось.

Метою статті є з'ясування стану наукової с криминологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту.

Виклад основного матеріалу. Аналіз затверджених тем дисертаційних досліджень зі спеціальності 12.00 (юридичні науки), свідчить, що у 2020 р. всього затверджено 883 теми дисертації, з них 1,1 % (11 робіт) присвячені дослідженню різних аспектів діяльності органів

прокуратури і лише 3 теми стосується проблематики злочинності в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). У 2021 р. затверджено 996 тем дисертацій з них 1 % (10 робіт) присвячені дослідженню різних аспектів діяльності органів прокуратури і лише 2 теми стосується проблематики злочинності в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). У 2022 р. затверджено 1385 тем дисертацій, з них 0,9 % (13 робіт) присвячені дослідженню різних аспектів діяльності органів прокуратури і лише 3 теми стосується проблематики злочинності в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). При цьому, жодної теми дисертації, в якій би досліджувалась діяльність прокуратури в умовах збройного конфлікту за період 2020-2022 років затверджено не було.

В зазначений період затверджено незначна кількість тем, об'єктом яких є злочинність в умовах збройного конфлікту: Анісімова А.О. «Правове регулювання відшкодування шкоди, завданої майну фізичних осіб внаслідок збройного конфлікту на сході України» (2020); Мороз А.В. «Кримінально-правові та кримінологічні аспекти протидії втягненню неповнолітніх до участі в збройних конфліктах» (2020), Луценко Ю.В. «Кримінально-правове забезпечення державної безпеки України у воєнній сфері» (2020); Івженко Д.А. «Конституційно-правове регулювання в умовах збройних конфліктів» (2021); Гринько С.В. «Проблеми правової охорони довкілля на територіях, що зазнали впливу збройних конфліктів» (2021); Джаврук І.Д. «Кримінологічна характеристика та запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні», Ялі А.Г. «Дитина як жертва торгівлі людьми в умовах збройного конфлікту», Капча В.В. «Кримінологічна характеристика та запобігання виправдовуванню, визнанню правомірною, запереченню збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікації її учасників» (2022), Чехунов М.В. «Кримінологічна характеристика та запобігання виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» (2022), Нирка І.Б. «Протидія оперативними підрозділами Національної поліції України торгівлі людьми з метою використання в збройних конфліктах» (2022), Бондар С.В. «Національно-визвольний рух як сторона збройного конфлікту» (2022), Хромченко К.А. «Репарації дітям-жертвам збройних конфліктів у рамках перехідного правосуддя» (2022).

Очевидно, що після початку повномасштабного вторгнення кількість дисертаційних робіт зросла, хоча в структурі загальної кількості робіт відсоток робіт цієї тематики змінився в незначній мірі.

Для забезпечення комплексного підходу до з'ясування сучасного стану наукової розробленості, наявні наукові роботи, дотичні до предмету дослідження диференціюємо та три групи:

1. Наукові роботи, присвячені з'ясуванню сутності кримінологічної діяльності, її особливостям та різновидам.
2. Наукові дослідження, в яких досліджено кримінологічні засади діяльності окремих суб'єктів.
3. Наукові роботи, присвячені дослідженню кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту.

До першої групи можемо віднести напрацювання В. Давиденко, яка зазначає, що кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства у широкому значенні охоплює роботу учасників кримінального процесу, проведену ними з метою попередження злочинів, виявлення його причин та умов, правове виховання громадян тощо. Вузьке значення передбачає діяльність суб'єктів кримінального судочинства щодо виявлення причин та умов, що сприяють вчиненню злочину. Дослідниця робить висновок, що кримінологічна діяльність передбачає наступні заходи: 1) виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, та вживати заходів для їх усунення (є сутністю кримінологічної діяльності слідчого під час розслідування злочину); 2) нагляд за виконанням вимог закону про виявлення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, а також безпосередня робота щодо виявлення причин та умов вчиненого злочину в межах судового розгляду кримінальної справи (є завданнями кримінологічної діяльності прокурора, що здійснюється у кримінальному судочинстві на всіх стадіях кримінального процесу); 3) заявляти клопотання на досудовому слідстві з приводу виявлення обставин, що сприяли вчиненню злочину; самостійні дії, що безпосередньо спрямовані на виявлення причин та умов злочину (форми кримінологічної діяльності адвоката, що є обов'язковими у разі коли, причини й умови вчиненого злочину постають обставинами, які пом'якшують або виключають кримінальну відповідальність особи, якій інкримінується даний злочин); 4) процесуальне керівництво судовим розглядом, у процесі якого з-поміж інших досліджуються і обставинами, що сприяли вчиненню злочину; функція судового контролю за законністю досудового слідства (кримінологічна робота суду) [1].

Подібна точка зору висловлена колективом авторів у складі В.Л. Давиденко, О.О. Титаренка, М.Л. Давиденка та О.М. Литвинова, які дійшли висновку, що кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства полягає у виявленні та усуненні криміногенних детермінант, що здійснюється під час розслідування кримінальних справ та пов'язана зі збиранням доказів [1, с. 42]. Тобто, праники ототожнюють феномен змістовної сторони кримінологічної діяльності ототожнюють зі змістом кримінологічної профілактики, адже в обох випадках мова йде про усунення факторів, які детермінують злочинність.

Поряд кримінологічною діяльністю в науковій літературі досліджуються різні аспекти кримінологічного забезпечення. Так, Бесчасний В.М. під кримінологічним забезпеченням пропонує розуміти допоміжну до протидії злочинності діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними, недержавними органами та установами, громадськими формуваннями і окремими громадянами) впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня [3, с. 24].

Юрчишин В. досліджував кримінологічний нагляд через призму діяльності органів прокуратури, зазначаючи, що кримінологічна діяльність прокурора – це спеціальна наглядова діяльність, спрямована на своєчасне виявлення органами досудового розслідування причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних і не процесуальних заходів спрямованих на їх усунення з метою мінімізації криміногенного впливу [4, с. 99].

У *другій групі* розглянемо наукові здобутки вчених щодо кримінологічної діяльності окремих суб'єктів запобігання.

Дослідивши кримінологічну діяльність Національної поліції України А.Є. Фоменко зазначає, що остання відіграє ключову роль в забезпеченні національної безпеки в аспекті нейтралізації внутрішніх загроз життєво важливим інтересам людини, суспільства та держави. Автор зазначає, що функції кримінологічної діяльності Національної поліції виступають визначальними напрямками її впливу на різні соціально-правові явища [5, 115].

Іщук О.С. своє дослідження присвятив кримінологічній діяльності органів прокуратури. Автор робить висновок, що кримінологічна діяльність – це інтегрована в єдину систему протидії злочинності сукупність функціональних елементів (засобів, форм і видів діяльності), за допомогою яких суб'єкт впливає на фактори злочинності, досягаючи тим самим результативного виконання визначених для органів прокуратури завдань і функцій [6, с. 323].

Кримінологічну діяльність Державного бюро розслідувань (далі ДБР) дослідив В.М. Дрьомін [7, с. 377-378]. Зміст кримінологічної діяльності судово-експертних установ України в своїх роботах досліджувала Н.Є. Філіпенко [8, с. 218]. Кримінологічна діяльність органів прокуратури не залишилась поза увагою О.Г. Кальмана, який зазначає, що зміст кримінологічної діяльності прокурора обумовлений його повноваженнями: а) участь прокурора у виконанні слідчих дій, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину; б) надання вказівок слідчому чи органу дізнання про виконання слідчих дій, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; в) повернення кримінального провадження слідчому або органу дізнання для проведення додаткового розслідування чи дізнання у зв'язку з не виявленням причин та умов, що сприяли вчиненню злочину; г) відкликання не достатньо обґрунтованого подання слідчого або органу дізнання [9, с. 84-85].

Тобто, вітчизняними науковцями досліджувалися різні аспекти кримінологічної діяльності національної поліції, органів прокуратури, ДБР, судово-експертних установ, органів кримінального судочинства. В кожному з досліджень наголошується на важливості та значущості можливостей кримінологічної науки щодо протидії злочинності.

Переходячи до характеристики досліджень *третьої* групи відмітимо, що завершених наукових розробок, присвячених дослідженням злочинності в умовах воєнного стану, а також діяльності органів прокуратури в умовах воєнного стану зовсім не багато. Певним чином це пояснюється тим, що активна фаза збройного вторгнення ще триває, що впливає як на складнощі накопичення емпіричного матеріалу, так і на зниження дослідницької активності в наукових колах.

Так, Орлов Ю.В. в монографії «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри», окрім розкриття проблем кримінально-правової кваліфікації злочинів, проти людяності в контексті війни, дослідив війну через кримінологічну оптику. Автором з'ясовано тенденції змін криміногенної обстановки в умовах війни, охарактеризовано систему протидії злочинності, а також визначені криміногенні ризики перехідного правосуддя [10, с. 196].

Кошилов Е.В. досліджуючи прокурорський нагляд за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану, зазначає, що діючими нормативними актами не передбачено дієвого та сучасного механізму усунення недоліків підчас організації та проведення спільних розробок для різних суб'єктів оперативно-розшукової діяльності. Автор пропонує створити в Офісі Генерального прокурора захищеного реєстру оперативно-розшукових справ [11, с. 416].

Аналіз Переліку затверджених, після початку повномасштабного вторгнення тем дисертаційних досліджень свідчить, про зростання уваги до тематики злочинності. Однак, у 2022 р. досліджень, присвячених кримінологічній діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту затверджено не було. Поряд з цим, викликають науковий інтерес затверджена у 2022 р. дисертація Банник О.С. «Міжнародно-правове співробітництво Офісу Генерального прокурора в умовах агресії Російської Федерації проти України» та Костевич І.В. «Взаємодія Служби безпеки України з органами державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану: теоретично-правові засади та практика реалізації» [12, 318]. В публікаціях Мельниченко І.Д. акцентується увага на ключовій ролі органів прокуратури щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом, напрямкам взаємодії прокуратури з поліцією, іншими правоохоронними органами та міжнародними установами [13, с. 395; 14, с. 114].

В наукових статтях активізувалась тематика протидії злочинності в умовах воєнного стану. Так, О.М. Литвинов у науковій статті досліджує роль та функції Збройних Сил України як суб'єкту протидії злочинності. Зазначається, що останніми роками функції та завдання Збройних Сил України зазнали значних трансформацій. Функції Збройних Сил України були доповнені відсічю та стримуванням збройної агресії проти України, захистом критичної інфраструктури, проведенням військових інформаційно-психологічних операцій, боротьбою з тероризмом і піратством та інше. Розширені повноваження ЗСУ і у кіберпросторі, що зумовлено необхідністю протидіяти кібератакам з боку противника [15]. Давиденко П.О. наголошує, що одним з інститутів забезпечення та охорони прав і свобод людини в умовах воєнного стану є прокуратура України. Потенціал прокуратури реалізується як під час досудового розслідування, так і в процесі реалізації прав засуджених на помилування та амністію [16].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи вищевикладене відмітимо, що оскільки органи прокуратури є важливою ланкою правоохоронної сфери, то їм іманентно властива функція протидії злочинності, яка реалізується у формі диференційованих заходів на спеціально-кримінологічному рівні. Саме тому кримінологічні засади органів прокуратури перебувають у фокусі уваги вітчизняних дослідників. Поряд з цим, можемо зробити такі висновки:

1. До цього часу не проводилась оцінка стану науково розробленості кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту.

2. Проблематика кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту окремо не досліджувалась та не виступала об'єктом наукових досліджень. Це свідчить про необхідність наукових розробок діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту.

3. На науково-теоретичному рівні до цього часу не виокремлено як окремий вид кримінологічну діяльність органів прокуратури в умовах збройного конфлікту. Проте кримінологічна діяльність органів прокуратури виступала об'єктом наукових розробок вітчизняних дослідників.

4. Не розробленими є концептуальні кримінологічні засади діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту на різних рівнях запобігання злочинності.

5. Комплексні монографічні дослідження кримінологічних засад діяльності органів прокуратури в умовах збройного конфлікту відсутні. Жодної теми дисертацій не закріплено та відсутні публікації з цієї тематики.

Список використаних джерел:

1. Давиденко В. (2008). Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства. *Вісник Національної академії прокуратури України*, (4), 111–117.
2. Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства : монографія /за заг. ред. проф. Л.М. Давиденка. Харків : Тимченко, 2011. С. 42.
3. Бесчастний В.М. Теорія та практика кримінологічного забезпечення протидії злочинності в Україні : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Кривий Ріг, 2018. 400 с.
4. Юрчишин В. Кримінологічна функція прокурора у досудовому розслідуванні. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 96–102.

5. Фоменко А.Є. Криминологічна діяльність Національної поліції України : монографія. Дніпро. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2020. 320 с.
6. Іщук О.С. Криминологічна діяльність органів прокуратури: монографія. Харків : Золота миля, 2014. 366 с.
7. Дрьомін В.М. Криминологічні функції та криминологічна діяльність ДБР. Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г.О. Ульянова (голова ред.), В.М. Дрьомін, Є.Л. Стрельцов та ін.; НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 375-379.
8. Філіпенко Н.Є. Криминологічна діяльність судово-експертних установ України : монографія. Харків : ХХХ, 2020. 392 с.
9. Кальман О.Г. та ін. Проблеми протидії злочинності: підруч. Харків : Вид-во ТОВ фірма «Новасофт», 2010. 352 с.
10. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та криминологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
11. Копилов Е. В. Щодо теоретичних аспектів прокурорського нагляду за здійсненням оперативно-розшукової діяльності підрозділами Національної поліції України в умовах воєнного стану. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 17 бер. 2023 р.). Дніпро : ДДУВС, 2023. С. 415-417.
12. Перелік тем дисертаційних досліджень з юридичних наук за 2022 рік. URL: <https://nals.com.ua/wp-content/uploads/2023/10/perelik-tem-za-2022.pdf>.
13. Мельниченко І.Д. Взаємодія спеціальних суб'єктів щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному зі збройним конфліктом в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1(19). С. 394–407. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/issue/archive>.
14. Viktoriia Rufanova, Serhii Babanin, Viktor Bohuslavskiyi, Viktoria Savenko4 & Inna Melnychenko. Strengthening International Law against Sexual Violence in Armed Conflicts: Insights from the Russian-Ukrainian War. *Pakistan Journal of Criminology*. Vol. 16, No. 01, January-March 2024 (111-125). URL: <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2024/01/8-Strengthening-International-Law.pdf>.
15. Литвинов О.М. Збройні Сили України як суб'єкт протидії злочинності. Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний виміри. Вінниця, 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/516ccfb4-fad1-47ba-b5a5-8db4ba2337de/content>.
16. Давиденко П. О. Механізм забезпечення конституційних прав людини в умовах воєнного стан : дис. ... на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Харків. 2023. URL: https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/davydenka/d_davydenka.pdf.p7s